

ORTA ASYA TÜRKLERİNİN KÜLTÜR KAYNAKLARI

Özkan İZGİ*

Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinde iyicene su üstüne çıkan bir münakaşa vardır. Bu münakaşa, Türkçülük, İslâmcılık ve Garbçılık olarak ortaya çıkmıştır. Bilhassa Balkan harbinden sonra, Avrupalıların «Hasta adam» teşhisi koydukları Osmanlı İmparatorluğu içinde, Tanzimat'tan beri başlayan bu üç kuvvetli akımın sebeplerini, birbirleriyle ters düşen yahut ortak olarak birleştikleri noktaları burada konu edecek değiliz. Ancak, şurası bir gerçektir ki, bu münakaşaların yapıldığı ortamda tek amaç, bu «Hasta adam»a fikir adamları tarafından bir teşhis konulması ve bunun neticesi olarak kurtarıcı bir ilacın bulunması çabalarıdır. Bu çabaların temelinde ise Türk tarihi yatmaktadır. Acaba Türk tarihi nerede ve ne zaman başlar? Bu tarihi Osmanoğullarından mı yoksa Selçuklulardan mı yahut ta Orta Asya'dan mı başlatmak lazımdır. Osmanlı İmparatorluğunun son dönem fikir adamları arasındaki bu çekişme ve çelişkiler aynı zamanda bir tarih görüşü olarak da ortaya çıkmıştır.¹

Osmanlı İmparatorluğu döneminde Tanzimat'a kadar okullarda, Osmanlı tarihine bile ne kadar az yer verildiği bilinmektedir.² Tanzimat'tan sonra dahi bu durum fazla değişmemiş ancak tarih derslerinin sayısı ve niteliği biraz daha farklılık göstermeğe başlamıştır.³ Osmanlı İmparatorluğu zamanında İslâm tarihi temel olarak alınmış ve İslâmdan önceki Türk tarihine önem verilmemiştir. Ancak, 19. yüzyılda Avrupa'da başlayan Orta Asya ile ilgili çalışmalar ilgi çekmeğe başlamış ve Avrupalı ilim adamlarının gezi ve kazı raporları birdenbire herkesin gözünü Orta Asya'ya çevir-

---

*) Doç. Dr., H. Ü. Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

1) Osmanlı İmparatorluğunun son zamanlarındaki fikir adamlarının bu münakaşaları için bakınız, Peyami Safa, **Türk İnkilabına Bakışlar**, İstanbul.

2) Bayram Kodaman, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, İstanbul, 1980, s. 177.

3) Kodaman, aynı eser, ss. 221 - 222.

mesini sağlamıştır. Böylece devrin ilim âleminde söz sahibi olan Ahmet Vefik, Süleyman Paşa ve Şemsettin Sami eserlerinde, bu Avrupalı ilim adamlarının araştırma neticelerinden faydalanmağa başlamışlardır. Bu çalışmaların sonucunda, zaten bu dönemde en yüksek noktasına erişen Türkçülük akımı kendine iyi bir dayanak bulmuş ve bilhassa Ziya Gökalp ile Türkçülük ideali milli bir görüş olarak ortaya çıkmıştır. Böylece, aynı zamanda, Türk tarihi de kendine bir yer bulmuş, yer ve zaman açısından bir yaygınlık kazanmıştır. Artık Türklerin İslâmdan önceki dönemleriyle ilgilenmeler artmış ve bu devirde yaşayan Türklerin tarihine önem verilmeğe başlanmıştır. Bu durum aynı zamanda, Osmanlı aydını arasındaki çekişmelere de bir yön vermiştir. Artık, biri Osmanlı tarihi ile başlayan ve diğeri Osmanlı tarihinden önce yaşamış bulunan Türkler, birbirinden ayrılmaz. Ahmet Ağaoğlu'nun değişi ile «Dünyada bir Arab, bir Acem, bir Fransız, bir İngiliz, bir Alman bulamazsınız ki kendi milliyetini ikiye bölsün ve birini kabul diğeri reddetsin.»⁴

Osmanlı İmparatorluğu döneminde fikir akımlarının mücadelesi yapılırken ve Türkçülük ile Orta Asya Türk tarihi önem kazanırken, Birinci Dünya Savaşı ve hemen arkasından Mustafa Kemal Atatürk ile başlatılan Kurtuluş savaşı neticesinde yeni bir Türk Devleti ortaya çıkar. Bu yeni ve genç devletin yıkıntı halindeki Osmanlı İmparatorluğuna dayanması mümkün değildir. Fakat bu yeni devlet de köksüz ve dayanıksız bırakılamaz. Bu dayanak ne olmalıydı? Zaten yukarıda da bahsedildiği gibi, Avrupalı bilim adamlarının başlattıkları Orta Asya araştırmaları ve burada yaşayan Türklerin medeniyetlerinin ortaya çıkarılışları iyi bir temel olabilirdi. Mademki dünyada bir Türk milleti vardı o halde, genç Türkiye devleti de geçmişine sahip çıkmalıydı.

Yeni Türk devletinin yurdu olan Anadolu, çeşitli zamanlarda göçlere ve istilâlara uğramıştır. Türk toplulukları çeşitli zamanlarda ya fetih yoluyla ya da göçler neticesinde buraya gelmiş ve bugünkü halkın büyük çoğunluğunu teşkil etmiştir. Orta Asyadan çeşitli sebepler yüzünden Anadolu'ya yerleşen Türkler, bir Selçuklu devletini, bir Osmanlı İmparatorluğunu ve nihayet Türkiye Cumhuriyetini kuran unsurların başında gelmektedir. Bu zamana kadar batılı ilim adamlarının, Türkleri medeniyet yaratmaktan yoksun bir millet olarak saymaları ve Türkleri sadece dögüşken bir millet olarak görmeleri gibi tamamen yanlış olan fikirlerin çürütülmesi için ilmi vesikalara dayanarak Atatürk'ün bir görüş ortaya attığını görüyoruz. Atatürk'ün istediği şey, esasında Osmanlılar zamanında tamamen

---

4) Safa, aynı eser, s. 31.

ihmale uğramış eski Türklerin tarihini, yeniden canlandırmak ve yeni devletini bu Türklük hamuru ile yoğurup uluslararasına çıkartmaktı.

Atatürk'ün «Tarih tezi veya Tarih Görüşü» üzerinde Türkiye'de ilim adamları tarafından çok durulmuş ve bu «Tez» anlaşılmağa çalışılmıştır. Bu hususta çok kıymetli tarihçilerimizden biri olan Cengiz Orhonlu şunları söylemektedir: «Onun tarih tezi Selçuk, Uygur gibi Türk medeniyetleri dururken neden İskit, Hitit ve Sümerlere gittiği yolunda tenkide uğramıştı. Buna şu şekilde mukabele edilebilir: Atatürk ve yaptığı inkilâp Osmanlı imparatorluğu'nun son yüzyıldaki dünya görüşüne karşı meydana gelmiştir. Yeni bir ruh ile yoğurmağa çalıştığı milletine, Osmanlı tarihini örnek tutamazdı; yıpranmamış, tenkitten uzak kalmış ve kendi devrinin havasına uygun bir destanî ve mitolojik tarihe ihtiyaç vardı; bundan dolayı eski devirlere inmek ihtiyacını hissetti.»⁵. Fakat Atatürk'ün İskit, Hitit ve Sümerlere gitmesinin sebebini, bizce daha başka nedenlere dayandırmak lazımdır. Bilindiği gibi, üzerinde yaşadığımız topraklar en eski devirlere beri, insanların yerleştikleri bir bölgedir. Burasının otokton halkı ise Doğu'dan, Batı'dan, Balkanlardan ve Kuzeyden göçeden yahut fetihler yoluyla buraya gelip yerleşen insanlardan meydana gelmiştir. Bundan dolayı da, Anadolu çeşitli medeniyetlerin beşiği olmuştur. Ayrıca yine çeşitli zamanlarda, Orta Asya'dan buraya gelen Türkler ise, burada ya yerli halkla kaynaşmış ve onların siyasi hakimiyetlerini tanımış, yahut da, bağımsız devletler kurarak kendi medeniyetlerini muhafaza etmişlerdir. Dolayısıyla, Anadolu'ya zamanla hakim olan Türkler, aynı zamanda eski medeniyetlerin de mirascısı olmuşlardır. Gerçi Atatürk'ün Tarih tezinde «Türk çocuğu atalarını tanıdikça daha büyük işler yapmak hususunda kendinde kudret bulacaktır. Türk ırkı Anadolu'da ilk devlet kuran bir millettir; bu ırkın kültür yurdu, ilk zamanlarda iklimi müsaid Orta Asya idi, iklimi daha sonra değişti. Yüksek bir ziraat hayatına geçen, madenlerin kullanılmasını bulan bu topluluk göç etmek zorunda kaldı... Irak, Anadolu, Mısır ve Ege medeniyetlerinin ilk kurucuları Orta Asya brakısefal ırkın temsilcileridir; biz bugünkü Türkler de onların çocuklarıyız.»⁶ bu durum göze çarparsa da, elli yıldan beri yapılan araştırmalar sonucunda ne Orta Asya'nın kuraklığı meselesi halledilmiş ve ne de dolayısıyla Anadolu'nun ilk medeniyet sahiplerinin Türk olup olmadıkları. Esasında Atatürk'ün tarih meseleleri üzerindeki konuşmalarını dikkatle inceliyecek olursak, durum çok da ha iyi bir şekilde kendiliğinden aydınlanmaktadır. Bir aşiretten koca bir

---

5) Cengiz Orhonlu, «Atatürk ve Tarih Görüşü», **Türk Kültürü** Yıl 6, Sayı 61, 1967, s. 29.

6) Afet İnan, «Atatürk ve Tarih Tezi», **Bellekten**, Cilt 3, Sayı 10 (1939), s. 245.

imparatorluk kuran Türkler bunu nasıl başarmışlardı? Türklerin dünya tarihinde ve medeniyetindeki rolleri nedir? Bütün bu suallerin araştırılması için çaba sarfetmiş ve bu çalışmaların, objektif bir görüşle ve tarih ilminin metodlarıyla ortaya konmasını istemiştir. Bu yüzdendir ki, 23 Nisan 1930 tarihinde Türk Ocaklarının 6. Kurultay'ında verilen bir önerge ile Türk Ocakları tüzüğü'nün 84. maddesine «Merkez Heyeti Türk tarih ve medeniyetini ilmî bir suretle tetkik ve tetebbu eylemek vazifesiyle mükellef olmak üzere bir "Türk tarih heyeti teşkil eder"» cümlesi ilave edilmiştir. 1931 yılında ise, Türk Ocaklarının kapatılması için karar veren 7. Kurultay'dan sonra Atatürk'ün emri ile 12 Nisan 1931 tarihinde «Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti» ismi altında ve 1935 yılında «Türk Tarih Kurumu» adını alan cemiyet kurulmuştur. Tarih Kurumu'nun hemen arkasından da, Türk Tarihinin ana kaynaklarını araştırmak ve okumak için doğrudan doğruya tarih ilmine yardımcı ilimlerden coğrafya, filoloji, arkeoloji ve antropoloji gibi bölümleri içeren Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi 1936 yılında açılmıştır. Atatürk, 1931 yılında Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti başkanı Tefik Bıyıklıoğlu'na yazdığı mektupta şöyle demektedir: «Tarih yazmak için tutulan yolun mantikî ve bilhassa ilmî olması şarttır. Bu münasebetle hatırlatırım ki yeni dünya ufuklarına açacağınız yeni tarih semasında dikkatli olunuz. Sümmettedarik bir eser vücuda getirerek ferdasında nâdim olmaktansa hiç bir eser vücuda getirmemek aczini itiraf etmek evlâdır. İlim sahasında vesveseli olmak, miskin müesseselerin mezunlarına inanmaktan evlâdır.»⁷

Bütün bu çalışmaların gayesi, yukarıda da sözü edildiği gibi, mazisi ihmal edilmiş, tarihine altı-yediyüz senelik bir yaş konulmuş anlayışı yıkarak, onun yerine kaynağını Orta Asya'dan alan bir Türk tarihi ortaya çıkarmak olmuştur. Anadolu Türklerini Orta Asya'ya bağlayarak Atatürk'ün asla bir ırkçılık yaptığını düşünmemek gerekmektedir. «İrkçilik, bir millette toplumsal dayanışmayı zayıflatan ve bölünmelere yol açan bir adımdır. Günümüzde milliyetçilik, sosyolojik ve psikolojik kurallara dayanır; Kan tahlili ve kafataslarının şekli ile ilgilenmez. Kan değil, ruh aranır. Bu bakımdan günümüzde geçerli olan kavram bir topluluğun geçmiş ile bugünkü durumunu 'kültür' görüşü açısından değerlendirilmektedir. Kültür, bir milletin geçmişinde rol oynayan o millete özgü karakterlerin tümüdür. Biz, Türk olarak toplumsal dayanışmamızı korumak için kültürümüzü yüzyıllar öncesinden itibaren ortaya çıkarmak ve araştırmak zorundayız. Bu

---

7) Ekrem Akurgal, «Tarih İlimi ve Atatürk», **Bellekten**, Cilt 20, Sayı 80, ss. 582-583.

yapıldığı takdirde, geçmişimize dayanarak günümüzü inşa edeceğiz,»⁸. Aydın Taneri'nin ifade ettiği gibi, yapılacak iş, sadece dün ile bugünü, tarihi hakikatler altında birleştirmektir. Atatürk, yeni kurduğu devletin daha iyi hamleler yapabilmesi için, kendi tarihini iyice bilmesi gerektiğine inanmış ve dolayısıyla yukarıda sözünü ettiğimiz müesseseleri kurdu muştur.

Atatürk'ün yeni kurduğu devletine dayanak olarak kabul ettiği Orta Asya Türkünün kültür unsurları nelerdir? Bir başka deyişle, Türk milletinin Orta Asya'da yarattığı tarih ve kültür malzemesi nelerdir? Bu sorunun cevabı, yapılmış olan araştırmalardan ortaya çıktığı gibi, hiç şüphesiz, yapılacak araştırmalar, Çince kaynakların taranması neticesinde daha net bir şekilde verilebilecektir.

Türk kültürünün tetkik edilmesi için lâzım olan malzeme, Orta Asya Türklerinin ayrı ayrı devirlerinden bize miras kalan eserlerinde mevcuttur. Şunu hemen söylemeliyiz ki, bugün bile, Türklerin maddi ve manevi kültürünün zamanımıza kadar gelmiş olan mahsülleri o kadar çok ve zengindir ki, tarihinde böyle bir mirasa sahip milletler herhalde parmakla gösterilecek kadar azdır.

Milletlerin tarihinde bıraktığı eserlerin en mühimi hiç şüphesiz, yazma eserlerdir. Bu eserlerde her milletin kültürünün gelişmesini görmek mümkündür. İşte Türk milleti için de aynı şeyler söz konusu olmaktadır. Genel olarak, Türklerin milli kaynaklarını a- dil, b- sözlü ve yazılı halk edebiyatı, c- kitabeler, d- hukukî vesiçalar, e- tarihî ve edebî eserler olarak ayırmak mümkündür. Şimdi bunları kısaca gözden geçirerek, Türk kültürünün ana unsurlarını ortaya koymağa çalışacağız.

Dil : Milletlerin, yazılı edebiyata geçmeden önceki dönemlerinin medeniyetleri hakkında bir fikir edinebilmek için en önemli vasıtalarından biri dilleridir. Türklerin dilinde, ziraate ve madencilığe ait ilgili kelimelerin bulunması, daha ilk zamanlarından itibaren yüksek bir medeniyete erişmiş olduklarının belirtilerindedir. Buğday, arpa, darı, yulaf gibi bazı nebat isimleri ile, altın, gümüş, bakır, kurşun ve demir gibi madenlerin isimlerinin hepsi Türkçedir.⁹ Bazı destanlarda Türklerin maden işliyen bir millet olduğundan bahsedildiği gibi, büyük mezar anlamına gelen kurganlardan elde edilen eşyalar içinde kılıç, süngü, bıçak, balta gibi silahlar, özengi, gem orak gibi koşum ve ziraat aletleri ve yine çeşitli madenlerden yapılmış

---

8) Aydın Taneri, **Türk Devlet Geleneği - Dün ve Bugün -**, Ankara, 1975, s. VII - VIII.

9) Ziraat ve madencilikle ilgili daha geniş bilgi için bakınız, Bahaeddin Ögel, **Türk Kültür Tarihine Giriş**, 5. Cilt, Ankara, 1978.

mış ziynet ve süs eşyalarının bulunmuş olması, madenlerin işlenişi hakkında da bize bilgi vermektedir. Türkler, Orhun yazısı veya Göktürk yazısı diye isimlendirilen alfabeleri ile yazılı edebiyatın en güzel eserlerinden biri olan kitabeleri bırakmış; Türk dilinin ve kültürünün gelişmesini en uzun devam ettiren Uygurlar, çeşitli alfabeleri kullandıktan sonra, mevcudiyetini zamanımıza kadar koruyan ve 18 harften meydana gelen Uygur alfabesini benimsemişlerdir.

Sözlü ve yazılı edebiyat: Sözlü edebiyat örnekleri, Türklerin hayat felsefelerini, yaşayış tarzlarını anlatan «Savlar», ve ölen büyükler için sevgi dolu sözler içeren «Sagu»lar, sürgün avlarında, savaşlarda ve akınlarda, şölen veya toy adı verilen ziyafetlerde musiki ile bazı şiirlerin söylendiği «koşuk»lardır. Koşuklar, bir avın neşeli olması, savaşlarda gayret ve heyecan vermek için söylenirdi. Sözlü edebiyat türünün bu yukarıda saydıklarımızdan başka, hiç şüphesiz en önemlisini «Destanlar» teşkil etmektedir. Destanların oluşumu ise, Gryaznov'un fikrine göre efsanelerden meydana gelmiştir. «Milâttan önceki VII - VI. asırlardan Milâttan sonraki I. asra kadar Orta Asya ve Doğu Avrupa'da atlı göçebe milletler arasında yayla ve hayvan sürülerini ele geçirmek için savaşlar durmadan devam ediyordu. Bu sürekli savaşlar halk kahramanları yarattı. Bunlar en cesur ve kudretli savaşçı alplardır. Milletın başbuğu olan bu alplar hakkında efsaneler meydana gelmiştir. İşte bu efsaneler ilk destanlardır.»¹⁰ Destanlar eski gelenek ve görenekleri, geçmişteki büyük şahsiyetlerin dünya görüşlerini aynen aksettirmektedir. Bu destanlarda evlenme, doğum, ad verme, ölüleri gömme, yas törenleri, savaşlar ve sürekl avları konuları işlenmiş ve bütün bunlar İslâmdan çok önceki devirlerin izlerini taşımaktadırlar. Bir başka deyişle, Türk destanları, İslâmiyetten önceki âdet, inanç, tören ve bütün hayat tarzlarını öğrenmek için en önemli bir kaynaktır. Bu destanlar bazı küçük parçalar veya menkıbeler halinde zamanımıza kadar ulaşabilmiştir. Zamanımıza kadar gelen en önemli Türk destanı, şüphesiz, İlhanlı veziri Reşideddin'in yazmış olduğu Camiü't-Tevarih isimli kitaptaki, eski Türkçe eserden Farsçaya tercüme edilmiş olan Oğuz Destanıdır. Oğuz destanı her ne kadar, İslâmiyetten sonra yazılmış bir kitapta bulunmuş ise de, tamamen İslâmiyetten önceki hadiseler anlatılmıştır.¹¹ Oğuz destanı gibi, «Uygurların Türeyiş Efsanesi» de yine bir İran tarihçisi olan Cüveynî'nin Tarih-i Cihan Gûşa isimli kitabında bulunmak-

10) Abdülkadir İnan, «Türk Destanları», **Türk Dünyası El Kitabı**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1976, s. 377.

11) Oğuz Kağan Destanının en iyi Türkçe tercüme ve tahlili Zeki Velidi Toğan (**Oğuz Destanı**, İstanbul, 1972) tarafından yapılmıştır.

tadır. Ayrıca bu efsane, Çin kaynaklarına da geçmiş ve son Uygur hükümdarı Temur-buka'nın adına dikilmiş olan mezar taşı yazıtının bir tercümesidir.¹² Zamanımıza kadar kısmen veya tamamen ulaşabilmiş İslâmiyetten önceki diğer Türk destanları arasında Ergenekon destanını, Göktürklerin kurttan türeyiş efsanelerini de sayabiliriz.¹³

Kitabeler : Türkçe yazılan en eski metinler, Orta Asya'nın çeşitli alanlarına dağılmış olan mezar taşlarında ve kitabelerinde mevcuttur. Göktürkler ile başlayan bu devrin, en önemlileri hiç şüphesiz Orhun Kitabeleridir. Orhun ırmağı bölgesinde bulunan Kül Tigin 732, Kul Tigin'in ağabeyi Bilge Kagan 735 ve Bilge Kagan'ın veziri Tonyukuk adına dikilen kitabeler, bu devrin en güzel örneklerini teşkil etmektedir. Kireç taşlarının oyulması ile yazılan bu yazıtların ilk ikisi Yoluğ Tigin tarafından yazılmıştır. Bu yazıtlar, Türk adının, Türk milletinin adının geçtiği ilk Türkçe metin olması, Türk devlet adamlarının millete hesap vermesi, devlet ve halkın karşılıklı olarak görevlerinin belirtilmesi, Türk uygarlığı, yasaları ve kültürü hakkında bilgi vermesi bakımından çok önemlidir.¹⁴ Bu kitabelerde dikkati çeken bir başka husus da, hâkim olan demokrasi anlayışıdır. Han, yaptığı her işi halkının refahını temin için yapmalıdır. Kitabelerden öyle anlaşılıyor ki, Türklerde «sosyal devlet» anlayışı bu tarihlerde ortaya çıkmaktadır. Çünkü, kitabelerde geçen «fakir milletin zenginleştirilmesi, açların doyurulması, çıplakların giydirilmesi» gibi cümleler bu anlayışın en belirgin örneklerini teşkil etmektedir.

Hukuk Vesikaları : Uygurlar dönemine ait bulunan ve 10 - 14. yüzyıllarda yazıldıkları düşünülen borç-alıp verme, ödünç verme, kiralama, alım-satım, vasiyetnâmeler, vakfiyeler gibi çeşitli sosyal özellikler gösteren bu vesikalar, Uygur sosyal hayatını aksettiren çok önemli belgelerdir. Bu vesikaların bir başka önemi de, hiçbir yabancının katkısı olmadan, sade ve açık bir şekilde kendi iç bünyelerini tanıtmalarıdır. Vesikaların hukuki terimlerle ve geçmişin örf ve âdetleriyle bizlere kadar gelmiş olması dünür ve bugünün Türk yaşantıları arasındaki bağlantıları da göstermesi bakımından ayrıca önemlidir.

Tarihî ve edebî eserler : Bilhassa Uygurlar döneminde Uygurca ile yazılmağa başlanan eserler, ilk başlarda Uygurların mensup olduğu Budizm dininden dolayı, Budist eserlerin Uygurcaya tercümesi ile başlamıştır. Fa-

---

12) Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi**, Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1971, s. 78.

13) Ögel, **Türk Mitolojisi** s. 18.

14) Muharrem Ergin, **Orhun Abideleri**, İstanbul, 1973, s. 10.

kat bunlar tercüme edilirken Türk diline uygun ve oldukça serbest bir şekilde çevrilmiştir. Bu yüzden de esas metinlere göre birkaç misli genişletilmiş, tercümeden ziyade, taklidî eserler mahiyetini almışlardır. Dinî eserlerden çeşitli konulara, Budizm'e, Maniheizm'e ve Hıristiyan'lığa ait örnekler bulunmaktadır. Bu metinler arasında tercüme Budizm eserleri daha bir ağırlık kazanmış ve bunlar arasında en düzgünü, kelime hazinesi bakımından en zengini «Sekiz Yükme», «Sekiz Işık Demeti» anlamında olan Budizm propogandası için yazılmış eserdir. Diğer bir önemli eser de Buda'nın vaazlarını içine alan, çok büyük hacimli «Altun Yaruk»tur. Bu dönemden kalma dinî eserler bizzat Atatürk tarafından incelenmiştir. Bunların en güzel belirtisi, Atatürk'ün 26 Ağustos 1934 tarihinde İzmir panayırının açılması münasebetiyle İsmet Paşaya çektiği telgrafın sonunda «Namo İsmet» «Hürmet İsmet'e» ibaresinin bulunmasıdır.¹⁵ Bilindiği gibi, dini Budist eserler, «Namo but, Namo dram, Namo sang» «Hürmet Burkan'a, Hürmet şeriate, Hürmet cemaate» diye başlamaktadır.

12. yüzyıldan sonra başlayan Orta Asya'nın İslâmlaşması, ilk Türk-İslâm devletlerinin kurulması, bilhassa Mogol istilâsının Batı'ya yönelmesi dolayısıyla, Türk kabilelerinin Batı'ya doğru hareket etmelerini sağlamış ve neticede, Türk yazı dilinde olduğu gibi, Türk edebiyatında da yeni değişikliklere yol açmıştır. Türkler arasında Arapça ve Farsça eserlerin yazılmağa başlandığı bu devirde, Uygurcanın çok geniş sahada kullanılmakta olduğunu görmekteyiz.

Orta Asya Türk kitabelerinin bazılarını da bünyesinde toplamış olan Türk-İslâm devleti Karahanlılar, Uygurların gerçek varisi olmaları dolayısıyla, bu devrede bilhassa edebiyat alanında en olgun meyvalarını vermişlerdir. Yazılı edebiyat dili olması dolayısıyla kuvvetli bir geçmişe sahip olan Türkçenin, halk edebiyatından ayrı olarak İslâm çevresi içinde yeni bir edebiyat yarattığını görüyoruz. Her ne kadar, İran edebiyatı tesiri altında aruz vezniyle yazmış olan Türk şairleri bulunuyorsa da, Türklerin hizmetinde bulunan yabancılar, Türk dilini öğrenmek ihtiyacını duymuşlardır. İşte bu yüzden ki, Araplara Türkçeyi öğretmek maksadıyla, Arapça yazılmış olan Kâşgarlı Mahmud'un **Divânu Lügat-it Türk**'ü oldukça zengin bir sözlük değeri taşımaktadır. Bu eser, Orta Asya'da yaşayan boyların edebiyatlarını da bünyesinde toplamıştır. Çok büyük kültür hazinesi olan eser, kültür ile ilgili kelimeleri izah etmek amacıyla, atasözlerini ve destanları top-

---

15) Reşit Rahmeti Arat, «Gazi Mustafa Kemal'den Başvekil İsmet Paşa'ya», **Türk Kültürü**, Yıl 1, Sayı 13, s. 81.

lamıştır. Bilhassa, Türk folklor ve halk edebiyatını öğrenmek için başvurulacak ilk eser hüviyetini de taşımaktadır.¹⁶

Yine Karahanlı Türk devletinin bir başka mütefekkeri, Balasagun'lu Yusuf Hac Hâcib'in 1069 senesinde tamamladığı ilk İslâmî Türk klâsik edebiyatının mahsulü olan Kutadgu Bilig, zarif dili ve ahlâki konusu ile dikkati çekmiştir. Devrinin Doğu ve Batı felsefe ilmine tam olarak hâkim olduğuna şüphe edilmeyen Yusuf, aynı zamanda Türk gelenek ve göreneğini kitabına tam olarak yansıtabilmiştir. Eserin bir başka önemi de, Yusuf'un önünde hiç bir türkçe örnek bulunmadan 6520 beyitlik manzum bir eser meydana getirmesidir. Eseri okuyunca öyle anlaşılıyor ki, yazılma sebebi, Türklerin ahlâk, hukuk ve bilhassa devlet idaresinde geleneksel vasıflarını gelecek nesillere geçmesini temin etmek ve devlet adamlarına bu gelenekleri izah etmektir. Orhun kitabelerinde rastladığımız «sosyal devlet» fikri, bu eserde belki de doruğuna yükselmiştir. «... Bunlardan biri zenginlerdir, ey kudretli insan, halk arasında kuvvetli olanlar bunlardır; Bunlardan sonra orta hâlli insanlar gelir; orta hâlliler zenginlerin yaptıklarını yapamazlar; Bunlardan sonra fakirler gelir; her şeyden önce bunlar korunmalıdır; Zenginlerin yükü orta hâllilere yüklenmemelidir; yoksa bu orta hâlliler bozulur ve büsbütün sarsılır; Orta hâlli kimselerin yükünü fakirlere yüklememeli; yoksa, fakir açlıktan kırılır ve mahvolur; Fakiri korursan, o orta hâlli olur; orta hâlli bir az kendini toplarsa, zengin olur; Fakirler orta hâlli olursa, orta hâlliler zenginleşir; orta hâlliler zenginleşirse, memleket zengin olur; Memleket düzene girer ve halk huzûra kavuşur; o zaman sen de çok hayır-duâ alırsın.»¹⁷

Konusu ve edebi vasfı itibariyle Kutadgu Bilig'in devamı olan bir başka eser de Edib Ahmet Yüknek tarafından 12. yüzyılda yazılmış olan Atabetü'l-Hakayık'tır.

12. yüzyılda, bütün İslâm âlemini saran tasavvuf cereyanı, Türkler arasında da gelişince, bir misyonerlik faaliyetinin başladığını ve Türk deriş-şairleri tarafından tamamen Türk halk edebiyatı kalıplarına uygun sade bir dille yeni eserler meydana geldiğini görüyoruz. Bu faaliyetin başlıca şahsiyeti Ahmet Yesevî olmuştur. Halkın içinden yetişme bir şair olan Yesevî, hikmetleri sayesinde, halkın düşünüşü üzerinde geniş tesirler yaratmıştır. Geniş bir alanda, ağızdan ağıza dolaşan sözleri zamanla deği-

---

16) Ahmet Caferođlu, «Karahanlılar Devri Türk Edebiyatı», **Türk Dünyası El Kitabı**, Ankara, 1976, s. 406.

17) Yusuf Has Hâcib, **Kutadgu Bilig**, Çeviri: Reşit Rahmeti Arat, Türk Tarih Kurumu Yayınlarından, Ankara, 1974, s. 398.

şikliklere maruz kalmışsa da, tesiri İran yoluyla Anadolu Türkleri arasına girip yerleşmiş ve burada Türk düşüncesine şekil veren 13. yüzyıl sonlarında yetişen Yunus Emre gibi bir dâhinin yetişmesine sebep olmuştur.

Moğol istilâsından sonra, Orta Asya'nın değişen çehresi, bir ara Türk kültürü alanında bir durgunluk ve karışıklık meydana getirmişse de, 15. yüzyılda Çağatay edebi dilini kurmuş olan Ali Şir Nevâi, Türkçenin Farsçadan üstünlüğünü ileri sürerek, **Muhakemet-ül-Lûgateyn** -iki dilin mukayesesi- isimli eseriyle, Türkçenin zenginliğini ortaya koymuştur. Bu devir aynı zamanda, Çağatay edebiyatının sanat ve millî ruh bakımından en yüksek mertebesine eriştiği bir devir olmuştur. Yine bu devir edebiyatının en güzel örneklerinden biri olan Babür'ün **Hatıratı**, Türk dili bakımından olduğu kadar, Türk tarihi bakımından da çok önemli bir yer işgâl etmektedir.

Yukarıda kısaca izah etmeğe çalıştığımız Orta Asya Türklerinin kültür mirasları, hiç şüphesiz, Atatürk'ün yeni kurduğu devletine kaynak olabilecek niteliktedir. Bizim Türk milleti olarak, ne bütün dünyanın Türk olduğunu ve ne de bütün medeniyetlerin Türkler tarafından yaratıldığını iddia etmeğe, tarihi ve kaynakları zorlamağa ihtiyacımız yoktur. İhtiyacımız olan, Atatürk'ün istediği gibi, sadece sağlam kaynaklara dayanarak, geçmiş tarihimizi bilmek ve dün ile bugün arasında bir kültür birliğinin varlığını ortaya çıkartmaktır. Kendi tarihimize yabancıların gözü ile değil, kendi tarihî geçmişimizden hareket ederek, objektif bir şekilde bakmanın bize ne kadar yararlı olduğunu, bilhassa şu son 30-40 senedir gelişen Türk tarihçiliği göstermiştir.